

CÉLCSOPORTOK ÉS AZOK VÁLTOZÁSAI A TITKOSSZOLGÁLATI MUNKÁBAN A POLGÁRI KORI MAGYARORSZÁGON

Amióta létezik központi hatalom, azóta mindig is kíváncsi volt az uralma alatt álló emberek gondolataira, politikai nézetrendszerére, vallására, vagy az éppen regnáló hatalomhoz való viszonyára. Ez az érdeklődés a történelem folyamán egyre fontosabbá és tudatosabbá vált. A reneszánsz korban Machiavelli már nyíltan írt az árulás mindennapi szerepéről és hatékonyságáról a politikában.¹⁴² A szervezetek és módszerek kiépülése és tökéletesedése mellett a hatalom megteremtette mindennek a jogi hátterét is. Általában is igaz, hogy a csalást és az árulást minden korszak minden politikai-társadalmi rendszere elítélte és szigorúan büntette. A köz- és büntetőjogi gondolkodás fejlődése ugyan megalkotta és definiálta az uralkodóval szembeni ellenállás jogi kategóriáját - Magyarországon például az 1222-es Aranybulla -, de ezt csak a társadalom egy kicsi, és jól körülhatárolható része birtokolta. A XXVII. századi skót, majd különösen a XVIII. századi francia felvilágosodástól kezdve azonban egyre nehezebb volt a társadalom széles rétegeit kihagyni a hatalom gyakorlásából.¹⁴³

A XIX. század második felére a munkásmozgalom (általában a baloldali eszmerendszer terjedése) és a különféle anarchista mozgalmak megerősödése tovább élte, sőt meg is erősítette a mindenkori hatalom azon ideáját, hogy a társadalmat minden képen figyelni, és lehetőség szerint ellenőrizni is kell. Ez a frissen kialakult nemzetállamokban talán még erősebben volt jelen. A kis államok mellett a nagyhatalmak is gyanús szemmel tekintettek az említett eszmeáramlatokra. Ne feledjük, hogy a XIX. század utolsó harmadában már az ún. „kettős kihívás – válasz” árnyékában telt. Minden országban felértékelődött a rend és állambiztonsági szervek munkája, hiszen a XX. század elején sokan már „a nagy” háború kitörését vizionálták.¹⁴⁴ Az I. világháborút követően pedig a korábban kialakult beidegződések csak tovább erősödtek, tudatosultak. A fentebb vázolt feladatra pedig a legalkalmasabb szervek - konkrét országtól függően - a rendőrség és/vagy a csendőrség mutatkozott. Témánkat vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy a Magyar Királyság ezeréves történelme alatt is szinte mindig voltak olyan csoportok, amelyek a központi hatalommal szemben álltak.

A XVII. század végétől 1867-ig az uralkodó Habsburg ház ellen szervezkedtek. Megerősödésük függött a nemzetközi viszonyoktól épp úgy, mint a bécsi udvar éppen aktuális magyar, illetve magyarországi politikájától. Bukásukat pedig leginkább maguknak és/vagy a beépült ügynököknek köszönhatték.

---

¹⁴² Niccolò Machiavelli: A fejedelem. Helikon. Budapest, 1964.

¹⁴³ Eric Hobsbawm: A nacionalizmus kétszáz éve. Maecenas. Budapest, 1997. valamint A. J. P. Taylor: A Habsburg Monarchia 1809-1918. Az Osztrák Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia története. Scolar Kiadó. Budapest, 2003.

¹⁴⁴ A témáról részletesen lásd: Majoros István – Ormos Mária: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris. Budapest, 1998.

Az ilyen összeesküvések közé tartozik a Wesselényi Ferenc nádor vezette.¹⁴⁵ Az 1664-es szentgotthárdi győzelem és vasvári béke után elindult szervezkedést ugyan sújtotta néhány tragikus esemény: a katonai vezetőnek szánt Zrínyi Miklós horvát bán tragikus halála, vagy, hogy Wesselényi 1667-ben szintén elhunyt. Látni kell azonban, hogy az elhúzódozó és a gyakran ügyetlen szervezőmunkát nem tudta ellensúlyozni sem a meglévő elégedetlenség (elég csak a csatlakozott arisztokraták névsorát megnézni: Nádasdy Ferenc, Frangepán Ferenc Kristóf, Rákóczi Ferenc), sem pedig Rákóczi és Zrínyi Ilona házassága. Az összeesküvés bukását végül több, egymástól független tényező okozta. Egyik, hogy mire a magyar fél a szavakat tettekre váltotta volna, alapvetően megváltozott a nemzetközi helyzet. A Habsburgok kiegyeztek az örök ellenség Franciaországgal Németalföld sorsát illetően, és végül a lengyel szövetséget sem sikerült realizálni. Wesselényi halála után pedig az a Nádasdy gróf szerette volna átvenni a szervezkedés vezetését, aki korábban a bécsi Haditanácsban jelezte, tudomása van egy felső-magyarországi szervezkedésről. De más forrásból, a török portától is érkezett információ Bécsbe, miszerint erdélyi nemesek puhatolóztak Isztambulban, hogy egy esetleges Habsburg ellenes felkelés esetén mi lenne a török reakció. Az összeesküvést végül maguk a szervezkedők buktatták le. Az egyik köznemesi résztvevő, Bory Mihály, ugyanis mindent bevallott Johann Rottal titkos tanácsosnak, Wesselényi özvegyének, Széchy Máriának a megbízásából. Rottal ismeretei birtokában, Raimondo Montecuccoli tábornokkal együtt, felkereste Zrínyi Pétert. Kegyelmet ígértek neki, ha mindent beismer. Zrínyi ezt meg is tette, gondolván, így tud a legtöbbet ártani ellenfelének, Nádasdy grófnak. Ez azonban lépésre kényszerítette a Bécsben is otthonosan mozgó Nádasdyt. A magyar gróf Lipót császár lába elé borulva tett vallomást, majd minden iratot átadott az udvarnak. Ekkor azonban még nem történt semmi, de Bécs ezután már szemmel tartotta a magyar nemeseket, és egyben felkészült minden eshetőségre. Így hiába robbantottak ki felkelést (Zrínyi Horvátországban, illetve Rákóczi Felső-Magyarországon) az udvar tisztában volt szándékokkal. A helyzetet látva Zrínyi és Frangepán önként mentek Bécsbe, hogy újból a császár kegyelméért esedezzenek. Az összeesküvők azonban ekkor már nem számíthattak a császár kegyére. Bár Rákóczi Ferenc – édesanyja, Báthori Zsófia közvetítésével –, hatalmas pénzösszeg fejében végül kegyelmet kapott. A többi vezetőt azonban – egy sok szempontból koncepciósnak minősíthető per végén – Bécsújhelyen kivégezték 1670. április 30-án, vagyonukat pedig az udvar konfiskálta. Az udvar azonban folytatta a felkelésben résztvevők felderítését és megbüntetését. Ezért 1670 augusztusában erre a célra Löcsén bizottságot hoztak léte, Rottal tanács vezetésével. Tekintettel a besúgások sokaságára és a jól működő besúgóhálózatra, a bizottság 1670 novemberében be is fejezte munkáját. 1671 januárjában Pozsonyban is működött egy, a lőcseihez hasonló bizottság-bíróság, vezetője Johann Caspar von Ampringen volt.¹⁴⁶ Igaz, itt már a magyar nemesek is képviseltették magukat, bár von Ampringen módszereit még a korban is megkérdőjelezték. Összesen mintegy 300 birtokos vagyonát kobozták el a különböző perek és eljárások során a Wesselényi féle összeesküvéssel kapcsolatban.

¹⁴⁵ Jankovich Miklós: Újabb források a Wesselényi-féle hűtlenségi per történetéhez. In: Levéltári Közlemények 46. szám (1975) 279-288. o. és R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664-1671. In: Fodor Pál-Pálffy Géza-Tóth István György (szerk.): Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Budapest, 2002. 423-460. o.

¹⁴⁶ Karl H. Lampe: Ampringen, Johann Caspar von. Neue Deutsche Biographie 1. Duncker & Humblot. 1953. 259-260. o.

A XVIII. század végéhez Martinovics Ignác és a magyar jakobinus mozgalom vezetőinek kivégzést köti a magyar történelmi tudat. Azonban Martinovics 1791-től kezdődően rendszeresen írt jelentéseket Gotthardi Ferencnek, az osztrák titkosrendőrség vezetőjének, a magyarországi illuminátus, szabadkőműves és jezsuita szervezkedésekről. Jelentései azonban csekély értékkel bírtak, s sokkal inkább szóltak saját személyének fontosságának hangsúlyozásáról, mint bármi másról. Arra azonban jók voltak, hogy Martinovics egyetemi oktatói karrierje szépen íveljen felfelé. Martinovics lényegében csak annak köszönhette, hogy a magyarországi jakobinus mozgalom élén találta magát, hogy annak alapítója, Gyurkovics Ferenc elhunyt. A Martinovicsra hagyott kis szervezet (taglétszáma sosem érte el a 100 főt) és sok irat azonban elbűvölte a szászvári apátot. Amikor azonban hírére vette, hogy Bécs egy feljelentés nyomán a szervezet nyomára bukkant, azonnal a császárvárosba sietett, ahol mindent és mindenkit fel-, illetve kiadott. Azonban ez a lépés sem segített rajta, sorsa ugyan az lett, mint az általa feladottaknak. Valamennyiüket kivégezték 1795. május 20-án, a ma Vérmezőnek hívott vár alatti réten.¹⁴⁷

Ma már tudjuk, hogy a reformkori haladó, vagy éppen és kevésbé haladó magyar nemesség figyelése, és adott esetben akcióinak már vármegyei szintű megbuktatása hatékony és bevett módszer volt. Erőszakosabb - és éppen emiatt csak az ellenállást erősítő - eljárás volt a vezetők letartóztatása és börtönbe vetése az 1830-as, 1840-es években, amely aztán nem is érte el a bécsi udvar által kívánt hatást.

A levert szabadságharc után, az 1850-es években a megbízhatatlan magyarok bel- és külföldön történő megfigyelése, anyagi ellehetetlenítése sok munkát és - újfent legyünk őszinték - egyben sok sikerélményt is adott az osztrák császári rendőrségnek.¹⁴⁸ Ma már azt is tudjuk, hogy Kossuth közvetlen emigráns környezetében, legközelebbi munkatársai között is voltak olyanok – például Zerffi Gusztáv -, akik nemcsak jelentettek az osztrák rendőrségnek. Zerffi pedig még egyenesen feladatául is kapta a '48-as magyar emigráció belső bomlasztását.¹⁴⁹ Hasonlóan sikeres osztrák akció volt, ahogyan a Makk József féle összeesküvők közé egy Bíró Mihály nevű egykori honvédot sikerül beépíteniük. Bíró 1851 őszén átadta az osztrákoknak az emigrációban tartózkodó vezérektől érkezett utasításokat, a szervezet levelezését és rejtjelkulcsát. Ezekre alapozva 1851 szilveszterén házkutatást tartottak Makk bukaresti titkos székhelyén, akit csak a házigazda lélekjelenlétének köszönhetően nem tudták letartóztatni, de iratai a császári hatóság kezébe kerültek. Ezek segítségével megkezdődött a szervezet módszeres felgöngyölítése. 1852. január 24-én letartóztattak körülbelül 60 mozgalmárt. A külföldre menekült Makk eközben Erdélybe küldte Várady József egykori honvéd főhadnagyot, hogy építse ki újból a hálózatot. Várady azonban csak egy kis csapatot tudott felfegyverezni, a lakosság passzív magatartása miatt pedig még élelmezési gondjai is voltak. Végül az osztrák hatóságok embereinek nagy részét komolyabb erőfeszítés nélkül el tudták fogni Váradyval egyetemben 1854-ben.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Részletesen lásd: Benda Kálmán - Elek Judit: Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1983.

¹⁴⁸ A téma egy részproblematikáját lásd: Deák Ágnes: Államrendőrség és besúgóhálózat Magyarországon egy rendszerváltozás fordulatos hónapjaiban (1860-1861). Századok 140(2006)/6. szám 1551-1574. o.

¹⁴⁹ Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe (1820-1892). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1985.

¹⁵⁰ A vonatkozó dokumentumokat lásd: Károlyi Dénes [vál., bevezető tanulmány és jegyzetekkel ellátta]: *Székely vértanúk, 1854*, Bukarest, Kriteion Könyvkiadó, 1975.

Az 1867-es kiegyezést követően azonban alapvetően megváltozott a politikai helyzet. A korábban mindig rebellis magyarok alappillérei lettek a Habsburgok birodalmának, amely hivatalosan is dualista állammá vált, amit neve is jelzett: Ausztria - Magyarország. Ettől a pillanattól kezdve már magyar érdekké is vált a regnáló politikai – társadalmi - gazdasági rendszer fenntartása. Sőt, 1867 után már egyenesen a magyar politika volt az a tényező, amely minden lehetséges módon konzerválni akarta a rendszert. Így például nem engedte, hogy a dualista államot „továbbfejlesszék” egy trialista, vagy még később négyközpontú, esetleg föderatív államalakulattá.¹⁵¹ S bár Kossuth Lajos az emigrációból kritizálta a kiegyezést, de lényegében komoly emigráns politikai erő, amely veszélyt jelentett volna a dualista berendezkedésre, egyszerűen nem volt. Érdemes megjegyezni, hogy az 1848-49-ben, majd az migrációban is kulcsszerepet betöltő Klapka György vagy Andrássy Gyula nemcsak hazatértek, hanem aktívan bekapcsolódtak a politika életbe is. Közismert, hogy kettejük közül az utóbbi futott be nagyobb karriert, hiszen nem csak magyar, hanem birodalmi szinten is meghatározó politikussá lett.

Az új keletű eszmék – az anarchizmus és a szocializmus - mellett mind a Monarchiában, de még inkább Magyarországon súlyos és megoldatlan problémát jelentett a megoldatlan nemzetiségi kérdés is.¹⁵² Különösen tartott a hatalom azoktól a nemzetiségektől, amelyeknek volt anyaországa. Így a román és a szerb mozgolódások figyelése és ellehetetlenítése kiemelten fontos volt. Utóbbiak esetében a „pánszláv agitáció” – s így a háttérben a cári Oroszország réme – is ott lebegett az illetékes belügyi vagy éppen katonai vezetők szeme előtt. Kicsit más volt a helyzet a szlováksággal, amelynek ugyan nem volt anyaországa. De már a XIX. század elejétől megjelenő mozgalmak, majd a század végétől egyre erősödő – s majd az I. világháború alatt kizárólagos létjogosultságot nyerő – csehszlovák állameszme, valamint szláv mivoltuk miatt nem kerülhették el a hatóságok figyelmét. Sajátos volt a horvátok helyzete. Ugyan kiegyeztek a magyarokkal, de ettől nem lettek egyenrangú felek, de nem tudtak a harmadik tartópillére lenni a Monarchiának. Sok horvát is egy közös délszláv államban látta a megoldást, de az ő mozgalmak kevésbé érdekelték a magyar szerveket.

A XIX. század második felében végbement fejlődés ellenére, Magyarország közepesen fejlett agrár-ipari ország volt. Igaz, a mezőgazdasághoz kapcsolódó ipar világszínvonalú, a magyar termékek pedig világszerte elismertek voltak. Azonban a mezőgazdasági termelés technikája mégis elmaradott, a birtokstruktúra pedig korszerűtlen volt, illetve maradt. Az elszegényedett emberek egy része a kivándorlás mellett döntött, de mit tehettek az országban maradt milliók? A XIX.-XX. század fordulóján a magyar Alföldön, főleg Békés megyében szegényparaszti mozgalmak bontottak zászlót. Programjaik, szociális elképzeléseik, akcióik miatt szintén csakhamar a hatóság érdeklődési körébe kerültek. A mozgalom legismertebb vezetője – az egy rövid ideig rendőrként is dolgozó - Szántó Kovács János volt. Őt az 1894-es hódmezővásárhelyi zendülésben játszott szerepe miatt öt év börtönre ítélték. Pere, a tárgyalás során tanúsított bátor kiállása miatt már a korban is nagy figyelmet kapott.¹⁵³

¹⁵¹ Ilyen föderalista elképzelései Ferenc Ferdinánd trónörökösnek voltak, így az ellene elkövetett 1914. június 18-ai sikeres merénylet nem sok könnyecseppet csalt a magyar politikai elit szemébe.

¹⁵² V.ö: az 1880. és 1910 közötti népszámlálások eredményeivel! A magyarok (értsd: magyar anyanyelvűek) aránya 1900-ban volt először több mint 50%, és még 1910-ben is csak 54 %-ra rúgott.

¹⁵³ V.ö. Rác János (szerk.): Szántó Kovács János születésének 125. évfordulójára. Hódmezővásárhely, 1977.

Mindezen mozgalmak – még ha nem is volt egy olyan karizmatikus vezetőjük, mint Szántó Kovács - a Horthy-kori Magyarországon is hatóságok érdeklődésének középpontjában voltak.

Amíg szegényparaszti mozgalmak különösen az 1929-33-as nagy gazdasági világválság éveiben foglalkoztatták a magyar rendőrséget és csendőrséget, addig a nemzetiségi mozgalmak inkább a '30-as évek közepétől lettek újfent fontosak. Ne feledjük, a Trianon utáni Magyarország döntő részben magyar nemzetiségű volt, az etnikai arányokban lényegi változás a bécsi döntések (1938, 1940), Kárpátalja valamint a Délvidék visszacsatolása után történt (1939, illetve 1941). Érdemes megjegyezni, hogy ismételten a szerb és a román nemzetiségeket kellett megfigyelni – épp úgy, mint az Osztrák-Magyar Monarchia idején. Az azonban új elem volt, hogy Kárpátalján a ruszin (a korszakban is sok helyen tévesen oroszoknak vagy ukránnak nevezett) lakosságot, illetve szervezetiket és prominenseiket is immár megfigyelték. Esetükben sajátságosan keveredett a pánszláv agitációtól és a kommunizmustól való félelem.

Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követően, az ún. „forradalmak korában” szinte egy év alatt mindenkiből lett megfigyelő és megfigyelt. A status quo egykori fenntartói 1918 őszén gyanúsak, aki tudott, az elmenekült. Akik maradtak, azok közül többeket is internáltak. Néhányan talán féltek, hogy gróf Tisza István ex-miniszterelnök sorsára juthatnak. A Tisza gyilkosság¹⁵⁴ (1918. október 31.) jóval több volt pusztán emberölésnél, hatása messzebbre mutatott. Egyfajta biztatás lett 1918. és 1920. között arra, hogy a politikai ellenfelekkel bármilyen módon le lehet - és talán le is kell (?) - számolni. Maga a Tisza gyilkosság, majd a hozzá kapcsolódó perek bebizonyították – mindkét félnek –, hogy a politikai ellenfél nem egyszerűen ellenfél, hanem annál sokkal több: elpusztítandó ellenség. A zavaros 1919-es esztendőben pedig, ahol a vörös- és a fehérterror egymás mellett, majd egymást követően tombolt, gyakorlatilag senki nem volt biztonságban. Mi több: nem pusztán megfigyeléstől, hanem gyakran a fizikai megsemmisítésről is tartani kellett. A hatás-ellenhatás törvényszerűségén túl számos ártatlan ember esett áldozatul mindkét félnek, nem csak ideológiai, hanem más, például vallási alapon is.

A Horthy korban a már meglévő célcsoportok száma nemhogy csökkent, hanem nőtt. Így újból élénken megfigyelték az emigráns magyarokat, éljenek bárhol is a világban. De a nemzetiségiek közül immár nemcsak a szláv nyelvűeket, hanem a német nemzetiségi mozgalmakat – főleg a Magyarországi Népi Németek Szövetségét (Volksbund) - is szemmel tartották. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a magyar-német viszony alakulása nagyban befolyásolta a Volksbund megfigyelését, annak intenzitását, vagy az esetleges retorziókat. Új elem volt még a magyarországi orosz anyanyelvű emigráció figyelése, akik ugyan pontosan a kommunizmus elől menekültek, de pusztán származásuk miatt így is gyanúsak voltak, különösen miután Magyarország csatlakozott a Szovjetunió elleni hadműveletekhez.

A bal és jobboldali politikai szélsőségek elleni harc végigkísérte az egész korszakot. Azonban tényként rögzítenünk kell, hogy a kommunista mozgalmak sosem jelentettek valós veszélyt a fennálló ellenforradalmi rendszerre. A magyar rendőrség olyan hatékonyan dolgozott (annyi embert szervezett és/vagy épített be a pártba), hogy a magyarországi fiókpárt tarthatatlan helyzete a legmagasabb Kominform szinten is állandó beszédtema volt. Az már a rendszer radikalizálódásának jele volt, hogy a

¹⁵⁴ V.ö. Pölöskei Ferenc: A rejtélyes Tisza-gyilkosság. Helikon Kiadó. Budapest, 1988.

„kommunista” a '30-as évek derekára gumikifejezéssé lett. Mindenki belefért, aki általában nem értett egyet a hatalom politikai irányvonalával. A '30-as évek végén, de különösen a II. világháborúba való belépése idején pedig kiegészült mindenkivel, aki nem értett egyet a III. Birodalom politikájával - vagy maga a III. Birodalom tekintette eleve ellenségének -, illetve Magyarország háborús szerepvállalásával.

A szélsőjobboldali mozgalmak kapcsán a kép árnyaltabb. Az első szélsőjobboldali mozgalmak még meglehetősen elszigeteltek és sikertelenek voltak, de az 1930-as évek derekától – nem utolsósorban a szociális demagógiának és a náci Németországnak is köszönhetően - már egyre komolyabb kihívást jelentettek az államhatalomnak, amellyel aztán végül nem tudott sikeresen megbirkózni. Ugyanakkor a rendőrség érdemének kell elkönyvelni, hogy az 1944. március 19-ei német megszállásig a magyar állam szemmel és kordában is tudta tartani hazai szélsőjobboldalt, erőszakos tetteiket pedig jogi úton tudta megtorolni.¹⁵⁵

Mindezen megfigyelések és szükséges műveletek végrehajtásához a rendőrségnek és a csendőrségnek minden eszköze megvolt: korszerűnek és pontosnak mondható nyilvántartó rendszerek¹⁵⁶ vagy a jól kiépített ügynökhálózat.¹⁵⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy a felhalmozódott rendőri tapasztalat sem veszett el, hiszen a továbbképzések mellett az állomány fluktuációja rendkívül alacsony volt. De azt, hogy milyen kört kell szemmel tartani, minden esetben a politika határozta meg.

---

¹⁵⁵ Részletesen lásd: Kovács Tamás (bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta): Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb, Dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932-1943. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.

¹⁵⁶ Kovács Tamás: Rendőrségi és állambiztonsági nyilvántartások a két világháború között Magyarországon. Magyar Rendészet, 2012/1. szám 185-191. o.

¹⁵⁷ A kor egyik leghasznosabb rendőrségi informátora Opris Oszkár volt. Életről lásd: Kovács Tamás: Jelenetek egy vérbeli besúgó pályafutásából. Kommentár 2009/5. szám 83-90. o.